З німецької переклав Іван КОШЕЛІВЕЦЬ

ВИРОК

Був прегарний весняний ранок недільного дня. Молодий комерсант Георг Бендеманн сидів у себе в приватній кімнаті на першому поверсі одного з тих низеньких легкої будови будинків, що довгою низкою простяглися уздовж річки й відрізнялися майже тільки височиною й офарбленням. Він саме закінчив писати одному другові юності, що перебував тепер на чужині, листа, повільно, ніби граючися, заклеїв його і потім, спершись ліктями на письмовий стіл, задивився через вікно на річку, міст і на другому боці ледь позеленілі горби.

Він замислився над тим, як той друг, невдоволений своїм становищем удома, вже кілька років тому дослівно втік до Росії. Тепер він мав крамницю в Петербурзі, і торгівля спочатку пішла дуже добре, але вже давно якось розладналася, на що друг нарікав при нагоді все рідших наїздів додому. Так виснажувався він без толку на чужині; знайоме з дитинства обличчя, жовтий колір якого наводив на думку про якусь можливу недугу, лишилося тим самим, хоч його й прикривала борода на чужий кшталт. За його словами, він не мав добрих відносин з тамошньою колонією своїх земляків, але вже й зовсім ніякого товариського зв'язку з місцевим населенням, тож остаточно й наставився на життя самотника.

Що можна писати такій людині, яка опинилася в безвиході, їй можна співчувати, але годі було б допомогти. Можливо, належало б порадити йому повернутися додому, тут оселитися, відновити давні товариські взаємини — супроти чого не було б жадних перешкод — і врешті покластися на допомогу друзів? Що означало б тим самим не що інше, як сказати йому, і то чим делікатніше, тим вразливіше для нього, що з усіма дотеперішніми спробами він зазнавав поразки, що йому треба від них остаточно відмовитися й повернутися до своїх, де на нього будуть

показувати, як на невдаху, що назавжди повернувся додому; це означало б сказати йому, що його друзі на чомусь-таки розумілися, а він, як доросла дитина, мусів наслідувати тих, що нікуди з дому не потикалися. Але чи можна було бути певним, що з усіх так завданих прикрощей вийде щось путнє для нього? Можливо, взагалі не пощастило б намовити його повернутися додому — бо й сам він казав, що вже не орієнтується в тутешніх обставинах, — і тоді він попри все лишився б на чужині, огірчений тими порадами і ще більше відчужений від друзів. А як він таки й послухає порад, а потім почуватиме себе тут приниженим — звісно, не з чиєїсь вини, а під впливом обставин, — як він не зблизиться з давніми друзями, а без них не зіпнеться на ноги, як він буде почувати себе ніяково й соромитися свого становища та відчувати, ніби тепер у нього вже дійсно немає ні батьківщини, ні друзів, чи не ліпше тоді лишитися йому на чужині, хоч і як уже було б прикро? Чи можна в таких обставинах припускати, що він тут справді здобудеться на щось краще?

З уваги на це не слід було говорити йому, якщо взагалі доцільно було продовжувати листування, про те, про що без вагання можна розповідати першому-ліпшому ледве знайомому. Друг не з'являвся на батьківщині вже понад три роки і пояснював це досить переконливо нібито непевними політичними обставинами в Росії, які не дозволяли дрібному комерсантові відлучатися навіть на короткий час, хоч сотні тисяч росіян спокійно мандрували собі по світу. А тим часом протягом цих трьох років у житті Георга зайшло багато змін. Про смерть Георгової матері, що сталася років зо два тому, і про те, що відтоді Георг господарив спільно зі своїм батьком, друг звичайно дізнався і своє співчуття висловив у листі, але дуже сухо, що можна пояснити хіба тільки тим, що біль від такої втрати годі собі уявити на чужині. З того часу Георг, як і коло всього іншого, енергійно заходився коло свого торговельного діла. Не виключене, що за життя матері батько не давав йому можливости виявити себе, бо визнавав у справах тільки власний авторитет, можливе, що по смерті матері батько хоч і продовжував працювати, але не так енергійно, можливо — і це припущення чи не буде найправдоподібніше — щасливий збіг обставин відограв

особливо важливу ролю, але факт, що справи протягом цих двох років йшли несподівано добре, довелося удвоє збільшити персонал, а обіг капіталу зріс у п'ять разів, успішний розвиток передбачався і в дальшому.

Але друг не мав жадного уявлення про ці зміни. Раніше, здається, останній раз у листі зі співчуттям з нагоди смерти матері, він намовляв Георга перебратися до Росії, багато писав про перспективи в Петербурзі, особливо для Георгової комерційної галузі. Числа, які наводив друг, були достоту незначні супроти оборотів Георгового підприємства. Але Георг не мав жадної охоти писати другові про свої комерційні успіхи, а коли б він написав про це з запізненням, це звучало б уже дійсно дивовижно.

Тож Георг і обмежувався тим, що завжди писав другові про різні дрібниці, які впадають на думку, коли сидиш собі в неділю й, не поспішаючи, пригадуєш усуміш, що збреде в голову. Він не хотів нічого іншого, як тільки зберегти в пам'яті друга те незмінне уявлення про рідне місто, яке в того склалося вже раніше.

Так і сталося, що Георг уже тричі повідомляв у листах, писаних з великими проміжками часу, про заручини зовсім нецікавого чоловіка з такою ж нецікавою нареченою, так що, всупереч його намірам, друг раптом виявив велике зацікавлення цією подією.

Так склалося, що Георг про подібні речі писав другові багато радніше, ніж зізнався б у тому, що він сам місяць тому заручився з панною Фрідою Бранденфельд, дівчиною з заможної родини. Він часто говорив зі своєю нареченою про свого друга та своєрідний характер листування з ним.

— Він напевно не прибуде на наше весілля, — казала вона, — а я однак маю право знати твоїх друзів.

— Я не хочу його турбувати, — відповів Георг, — прошу правильно розуміти мене: він імовірно прибув би, принаймні так мені здається, але зробив би це з примусу й почував би себе пошкодованим, імовірно, заздрив би мені, а вже напевно був би невдоволений самотньо повертатися назад, не мавши змоги ніколи цього невдоволення позбутися. Самотнім — уявляєш собі, що це значить?

— Добре, але чи не має він змоги про наше одруження дізнатися з іншого джерела?

— Що ж, я не можу цьому перешкодити, але при його способі життя це малоймовірне.

— Як ти таких друзів маєш — так тобі, Георгу, взагалі не слід було б заручатися.

— Так, це наша спільна з тобою помилка; але я й тепер не зробив би інакше.

А як вона тоді, важко дишучи під його поцілунками, ще додала:

— І все ж це образливе для мене, — він подумав, що не буде ніякої шкоди, як про все докладно другові написати. "Такий я є, й таким він мусить мене знати, — подумав він. — Я не можу викроїти з себе людину, яка краще, ніж я, відповідала б для дружби з ним".

І справді, він повідомляв свого друга в цьому довгому листі, написаному у неділю перед обідом, про свої заручини такими словами "Найкращу новину я залишив на закінчення. Я заручився з панною на ім'я Фріда Бранденфельд, дівчиною з заможної родини, яка тут оселилася задовго після твого виїзду, тож ледве чи ти можеш щось про неї знати. Ще буде інша нагода розповісти тобі докладніше про мою наречену, сьогодні ж вистачить сказати, що я дуже щасливий і в наших взаєминах з тобою змінилося хіба те, що в моїй особі досі ти мав

звичайного, а тепер матимеш щасливого друга. А поза тим ти в особі моєї нареченої, яка передає тобі сердечний привіт і ближчим часом напише сама, матимеш теж щирого друга, що для такого самотника, як ти, матиме неабияке значення. Я знаю, тебе тримають там безліч різних справ, але чи не могло б моє весілля стати доброю нагодою на те, щоб відкинути геть до біса всі перешкоди й відвідати нас? Проте хоч і як там діялося б, роби як знаєш і як тобі краще виглядає".

З цим листом у руках Георг довго сидів у себе біля письмового столу, обернувшися до вікна. Одному знайомому, який, проходячи завулком повз будинок, привітав його, він відповів ледь помітною усмішкою.

Нарешті поклав листа до кишені й, вийшовши з кімнати, подався маленьким переходом до батькового покою, в якому не був уже щось з кілька місяців. У цьому й не було якоїсь потреби, бо він постійно зустрічався зі своїм батьком у конторі, обідали вони одночасно в тій самій їдальні, щоправда, з вечерею кожен влаштовувався на своє уподобання, але потім, якщо Георг не зустрічався, як це найчастіше траплялося, з друзями чи тепер не відвідував свою наречену, вони ще якийсь час сиділи в сальоні кожен зі своєю газетою в руках.

Георга те здивувало, що батькова кімната була така темна навіть цього соняшного ранку. Він помітив, що таку густу тінь кидав мур, який підносився за вузеньким подвір'ям. Батько сидів при вікні в куточку, прикрашеному різними предметами, що нагадували про покійну матір, і читав газету, яку тримав якось боком перед очима, щоб ніби тим робом компенсувати слабість свого зору. На столі стояли рештки сніданку, як видно, спожитого незначною частиною.

— Ага, Георг! — мовив батько й відразу ж рушив йому назустріч. Його важкий шляфрок розкривався при ході і поли плуталися йому в ногах.

"Мій батько все ще моцак", — подумав Георг.

— Таж тут жахливо темно, — мовив він потім.

— Та що темно то темно, — відповів батько.

— А ти ще й вікно зачинив?

— Мені так ліпше.

— Надворі зовсім тепло, — сказав Георг наче б на додаток до сказаного вже раніше.

Батько прибрав посуд від сніданку й поставив його збоку на скриню.

— Я хотів лише сказати тобі, — правив Георг далі, з відсутнім поглядом стежачи за батьковими рухами, — що повідомив до Петербурга про свої заручини. — Він трохи витягнув з кишені листа й пустив, щоб він запав знову назад.

— Чому до Петербурга? — запитав батько.

— Таж моєму другові,— відповів Георг, стежачи за батьком очима.

"У конторі він зовсім інакший, — думав далі, — ніж отут сидить розпростано із схрещеними на грудях руками".

— Так. Твоєму другові, — вимовив із притиском батько.

— Ти ж бо знаєш, батьку, що я досі не хотів згадувати йому про свої заручини. З обережности, ні з якої іншої причини. Сам добре знаєш, що він важка людина. Тоді я сказав був собі, що він може дізнатися про мої заручини з іншого джерела, супроти чого я не можу нічого зробити, хоч

при його замкненому способі життя це й малоправдоподібне, але хай воно не вийде від мене самого.

— А тепер ти знову передумав інакше? — запитав батько, поклав велику газету на підвіконня, а на газету окуляри, прикривши їх рукою.

— Так, тепер я знову передумав інакше. Як уже він мій добрий друг, сказав я собі, то й мої щасливі заручини мають стати для нього теж якимось щастям. І з цієї причини я не завагався написати йому про них. Одначе вирішив, заки вкинути листа, поінформувати тебе.

— Георгу, — сказав батько й на всю широчінь розтягнув свій беззубий рот, — ось послухай! Ти прийшов у своїй справі до мене почути мою раду. Це робить тобі честь поза всяким сумнівом. Але це ніщо, гірше ніж ніщо, бо ти не кажеш мені всієї правди. Я не хочу торкатися справ, які сюди не належать. Від часу смерти нашої незабутньої матері сталися різні негарні речі. Можливо, надійде час і на них, і то, можливо, надійде раніше, ніж ми припускаємо. У нашій торговельній справі дещо відбувається поза моєю увагою; можливо, від мене нічого й не приховують, принаймні я не хочу щось таке припускати; я вже не той, що раніше, моя пам'ять послабла, і я неспроможен за всім устежити. По-перше, це природний розвиток речей, а по-друге, смерть нашої матусі вплинула на мене далеко сильніше, ніж на тебе. Але як ми вже при цій справі, тобто при твоєму листі, то я прошу тебе, Георгу, не обманюй мене. Це ж дрібниця, не варта зайвого слова, але не обманюй мене. Чи ти дійсно маєш друга в Петербурзі?

Георг зніяковіло підвівся.

— Лишімо розмову про моїх друзів. Тисяча друзів не заступлять мені батька. Знаєш, що я думаю? Ти не шкодуєш себе. А тим часом вік має свої права. Ти конечно мені потрібний у нашому ділі, та й сам ти це надто добре знаєш, але якщо справи шкодять твоєму здоров'ю, я завтра ж замкну магазин, і то назавжди. Так не йде. Ми мусимо відтепер

змінити твій образ життя. І то доглибно. Ти сидиш тут у пітьмі, а в сальоні мав би ясне світло. Замість того, щоб добре наїстися, ти ледве доторкнувся до сніданку. Ти сидиш при закритому вікні, а тим часом тобі потрібне свіже повітря. Ні, батьку! Я покличу лікаря, і ми будемо триматися його приписів. Ми поміняємося кімнатами: ти перейдеш до передньої спальні, а я сюди. Ти не помітиш ніяких змін, усе твоє буде перенесене до тієї кімнати. Але на все це потрібен час, а поки що приляж собі трохи до ліжка, тобі конечно потрібен спокій. Ходи, я допоможу тобі роздягнутися, ти сам побачиш, що я вмію це зробити. Чи хочеш відразу перейти до тієї передньої кімнати, це було б найрозумніше.

Георг зупинився впритул перед батьком, який склонив свою сиву розкошлану голову на груди.

— Георгу, — озвався тихо й непорушно батько.

Георг відразу припав перед батьком на коліна й побачив спрямовані на нього широко розверті зіниці на втомленому батьковому обличчі.

— Ти не маєш друга в Петербурзі. Ти завжди був жартуном та не стримався з жартами й супроти мене. Як ти можеш саме там мати собі друга!

Я ніяк не можу в таке повірити.

— Подумай-но добре, батьку, — відповів Георг, підвів батька з крісла і, як він так стояв кволий і безпомічний, стягнув з нього халат, — саме тепер минає три роки відтоді, як у нас був на відвідинах мій друг. Я собі ще пригадую, що тобі він не дуже сподобався. Щонайменше двічі я говорив тобі, що його немає в нас, а він сидів у моїй кімнаті. Твою зневагу до мого друга я міг зовсім добре розуміти: він дещо дивак. Але потім ти все ж таки радо розмовляв із ним. Я тоді був навіть дуже гордий з того, що ти вислухував його, щось запитав і погоджувався з

ним. Якщо ти добре подумаєш — мусиш це пригадати. Він оповідав тоді неймовірні історії про російську революцію. Як він, наприклад, під час своєї ділової подорожі до Києва при великому натовпі бачив на якомусь балконі священика, який витяв у себе на долоні широкий хрест, підніс цю руку й щось гукав до натовпу. Ти ж сам час від часу кілька разів оповідав цю історію. Тим часом Георгові вдалося знову посадити батька й обережно стягнути з нього трикотажні кальсони, які він носив поверх бавовняних, а також і шкарпетки. При вигляді не дуже чистої білизни він відчув себе винним у тому, що не мав належного догляду над батьком. Певно ж належало й до його обов'язків пильнувати своєчасну зміну батькової білизни. Зі своєю нареченою він ще не мав докладної розмови про те, як вони влаштують батькове майбутнє, бо вони мовчазно вже стали на тому, що батько лишиться сам-один у старому помешканні. А тепер він твердо вирішив взяти й батька до свого майбутнього дому. Бо як добре подумати, то турботи, якими він мав намір оточити батька в майбутньому, можливо, вже й спізнені.

Він узяв батька на руки й відніс до ліжка. Раптом зауважив, що батько, притиснувшись до його грудей, грається ланцюжком від його годинника, і йому стало страшно. Він і не міг відразу покласти його в ліжко — так міцно тримався той за ланцюжок.

Але щойно він опинився в ліжку, як, здавалося, все виглядало добре. Він сам укрився й добре обгорнув плечі ковдрою. І подивився на Георга без неприхильности.

— Правда ж, ти вже згадав його? — запитав Георг і підбадьорливо кивнув йому головою.

— Чи я добре вкритий тепер? — запитав батько, наче б йому не хотілося подивитися, чи його ноги належно загорнені.

— Видно, тобі подобається в ліжку,— мовив Георг й підоткнув йому краще ковдру.

— Чи добре я вкритий? — запитав ще раз батько, надаючи своєму питанню, здавалося, особливого значення.

— Не турбуйся, ти вкритий добре.

— Ні! — вигукнув батько відразу, наче б у відповідь на своє питання, відкинув ковдру з такою силою, що вона злетіла в повітря, і стоячи випростався на ліжку. Тільки однією рукою легенько тримався за карниз.

— Ти хотів мене назавжди вкрити, я це знаю, мій друже, але вкрити мене не вкрив. І якщо це мої останні сили, то їх на тебе вистачає, вистачає з гаком. Звісно, я знаю твого друга. З нього був би мені любий син. Саме тому ти й обдурював його протягом багатьох років. Бо чому ж іще? Ти гадаєш, я не оплакував його? Тому ти й замикаєшся собі в кабінеті, мовляв, хай ніхто не заважає, хазяїн зайнятий — тільки тому ти й можеш посилати свої фальшиві листи до Росії. Але, дякувати Богові, твого батька не треба вчити, він свого сина бачить наскрізь. Тепер ти вирішив, що підом'яв батька під себе, та так, що можеш його своїми сідницями душити, а він і не рухнеться під тобою; тоді-то мій вельможний син і вирішив одружитися!

З жахом дивився Георг на свого батька. Образ петербурзького друга, якого, виходить, батько чудово знав, опанував його, як ніколи досі. Він уявив собі його загубленим на широких просторах Росії. Бачив його на дверях до спустошення пограбованої крамниці. Наче б стоїть він серед потрощених полиць, пошматованого товару, побитого устаткування. Пощо він так далеко заїхав!

— Але ти поглянь на мене! — вигукнув батько, і Георг розгублено побіг до ліжка, але зупинився на півдорозі.

— Тому що вона задрала спідницю, — наче б почав співати батько, — тому що вона високо задрала спідницю, та огидна гуска, — і він, наче б

показуючи, як задрала спідницю, підняв свою сорочку так високо, що видно стало шрам на його стегні від рани, одержаної на війні, — тому що вона спідницю отак, отак й отак задрала, тому ти так уклепався в неї, а щоб ніщо не перешкоджало тобі натішитися нею, ти осквернив пам'ять по нашій матері, зрадив свого друга, а батька запхав до ліжка, щоб він і ворохнутися не міг. І що ж: може він рухатися чи ні?

І він став зовсім вільно, вибрикуючи ногами. Він сяяв від свідомості своєї проникливості.

Георг опинився в куті, якнайдалі від свого батька. Він уже й раніше ухвалив собі бути на пильності, щоб батько не напав на нього якимось обхідним маневром, можливо, ззаду чи навіть зверху. Тепер він пригадав це забуте рішення, але відразу ж знову забув його, неначе протягнувши через вушко голки короткий уривок нитки.

— Але твій друг аж ніяк не зраджений! — вигукнув батько, підкріплюючи свої слова помахуванням в один і другий бік вказівним пальцем. — Я був його представником тут, на місці.

— Комедіянт! — не втримався Георг, але тут-таки й похопився — на жаль, занадто пізно — і прикусив язика, так що від болю вирячив очі й аж скрутився.

— Звичайно, так, я грав комедію! Комедія! Влучне слово! Бо яка ще втіха лишалася старому, овдовілому батькові? Скажи — і в ту мить, поки відповідатимеш, будь моїм улюбленим сином, і — що лишалося мені в темній комірчині, переслідуваному зрадливим персоналом, ветхому днями старому? А мій Син жив, посвистуючи, укладав ґешефти, підготовані мною, з дурної радости ходив на голові й дивився на батька з гордовитим виглядом, наче й справді порядна людина! Гадаєш, я не хотів би тебе любити, я, що тебе породив?

"Тепер він похилиться наперед, — подумав Георг. — Аби лиш не впав і не забився", — це питання дзвеніло йому в голові.

Батько нагнувся, але не впав. І тому що Георг не підбіг до нього, як можна було б сподіватися, випростався знову.

— Лишайся там, де стоїш, ти мені не потрібен. Гадаєш, що маєш силу підійти, але не підходиш тому, що сам того не хочеш? Тільки не помиляйся! Я все ще багато сильніший-за тебе. Якби я був сам, можливо, й змушений був би поступитися, але мати віддала мені свої сили, і ми з твоїм другом прегарно порозумілися, усі твої клієнти отут у мене в кишені!

"Дивись, навіть у сорочці має кишені", — подумав Георг, і йому здалося, що однією цією фразою він міг би скомпрометувати його перед усім світом. Але ця думка тільки на мить прийшла йому в олову, бо він відразу ж і забув її.

— Тримайся лише своєї нареченої і спробуй з'явитися мені з нею на очі, я її так одшию, що ти не встигнеш й отямитися!

Георг скривився, ніби з недовір'я до батька. Батько ж лише кивнув головою в той кут, де стояв Георг, наче б підтверджуючи цим свої слова.

— Добра була мені розвага, коли ти прийшов до мене й запитав, чи треба писати твоєму другові про заручини. Таж він знає все, дурний парубче, він знає все! Я ж йому написав, бо ти забув відібрати мені письмове приладдя. Тому він уже кілька років і не приїздить, бо все сто раз ліпше від тебе знає, твої листи, пожмакавши, викидає геть, а мої — читає з правої руки.

Він так захопився, що змахнув руками над головою.

— Він знає все тисячу разів ліпше! — вигукнув знову.

— Десять тисяч разів! — сказав Георг, щоб перекривити батька, але ще на його устах ці слова прозвучали зовсім серйозно.

— Я вже не від сьогодні чекав тієї миті, коли ти прийдеш із цим питанням! Ти гадаєш, що мене турбує щось інше? Гадаєш, я читаю газети? Ось вони! — і він кинув Георгові під ноги газету, що якимось чином опинилася в ліжку. Якась стара газета з не відомою Георгові назвою.

— Як довго ти вагався, доки не дозрів остаточно! Мати встигла померти, їй не пощастило втішитися своїм сином, твій друг гине десь у Росії, уже три роки тому, зжовклий, він ні на що не був придатний, а я, сам бачиш добре, який я став. Таж тобі не повилазило!

— Виходить, ти шпигував за мною? — вигукнув Георг.

— Мабуть, ти хотів це раніше сказати. Але тепер воно вже не до речі,— ніби між іншим мовив співчутливо батько. І голосніше: — Отож, тепер ти знаєш, досі ти думав тільки про себе, а воно — діяв не тільки ти. Був ти гейби невинною дитиною, але в дійсності ти диявольський чоловік! — І тому знай: я прирікаю тебе на смерть — через утоплення.

Георга ніби здуло з хати, лише звучав йому в ухах удар, з яким батько гепнувся на ліжко. На сходах, по яких гнав, наче по гладенькій похилій площині, він збив із ніг покоївку, що йшла нагору прибирати помешкання.

— Ісусе! — вигукнула вона й прикрила обличчя фартуком, але він уже зник за дверима. Коли вискочив з брами, його потягло через дорогу до води.

Відразу вхопився за поруччя, як голодний за їжу. Перемахнув через нього, як вправний гімнаст, яким він на втіху батькам і був за своєї молодости. Ще тримаючися ослаблими руками за поруччя, вичекав

автобуса, який легко міг заглушити його падіння, із вигуком: "Дорогі батьки, я ж вас весь час любив!" — кинувся в воду.

Саме в ту мить на мосту тривав жвавий рух.